

Kafkasya ve Doğu Anadolu’da Harp Dinamikleri: Ermeni Topluluklarının Stratejik Konumu

War Dynmics In The Caucasus And Esatern Anatolia: The Strategic Position of Armenian Communities

Gül AYDIN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

bezci.gul@gmail.com

https://orcid.org/0000-0002-3039-2215

Makale Başvuru Tarihi / Received: 15.01.2026

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 31.08.2026

Makale Türü / Article Type: Derleme Makalesi

ÖZET

Ermeni coğrafyası, Kafkasya ile Doğu Anadolu, karasal geçitlerin ve deniz bağlantılarının kesiştiği eşige yerleşmiş coğrafi konumu, enerji ve ticaret hatlarının göbeğinde yer alması ve çok-etnikli nüfus dokusu nedeniyle büyük güçlerin sürekli rekabetine sahne olan bir temas alanı hâline gelmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı-Rus rekabeti, cephe muharebelerinin ötesine geçerek iskân mühendisliği, tahkimat projeleri, demiryolu ve ikmal ağlarının inşası, yerel idarelerin yeniden tertibi ve basın yoluyla yürütülen meşruiyet kampanyaları üzerinden çok katmanlı bir harp pratiğine dönüşmüştür. Ermeni toplulukları, sınır güvenliği, iase-tedarik, yerel yönetim ve istihbarat işlevleri bakımından her iki imparatorluğun stratejik tasavvurlarında merkezi bir yer işgal etmiş; kimi bağlamlarda öz-savunma ve gönüllü birlikler aracılığıyla sahada belirleyici pozisyonlar almıştır. 1828 – 1829 ve 1877 – 1878 savaşları sonrasında Kars-Ardahan-Erzurum hattında görülen idari düzenlemeler, nüfus hareketleri ve mülkiyet devinimleri, bölgesel dengeleri derinden etkilemiş; tarımsal üretimin aksaması, işgücü kaybı, ticaret kesintileri ve zorunlu göçler sosyo-ekonomik kırılmaları hızlandırmıştır. 20. yüzyıl başındaki reform tartışmaları ile uluslararası gözetim girişimleri, etno-dini fay hatlarını daha görünür hâle getirmiş; propaganda savaşları, harp tecrübesini “savaşan toplum” dinamiğine dönüştürmüştür. Analitik çerçeve, jeopolitik yapı ile etno-dini faktörlerin kesişimini, lojistik kapasitelerin askeri karar alma üzerindeki etkisini ve uluslararası müdahale söylemlerinin yerel topluluk davranışlarını nasıl dönüştürdüğünü birlikte okumaya odaklanmaktadır. Böylece Kafkasya–Doğu Anadolu ekseninde güç projeksiyonlarının sürekliliği, Ermeni topluluklarının stratejik konum alışları ve imparatorluklar arası rekabetin toplumsal izdüşümleri bütüncül bir bakışla açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Doğu Anadolu, Harp Dinamikleri, Ermeni Toplulukları, Osmanlı-Rus Rekabeti

ABSTRACT

In the modern era, the Caucasus and Eastern Anatolia formed a persistent contact zone where great-power rivalry unfolded across intertwined military, political, and socio-economic planes. Beyond conventional battles, Ottoman-Russian competition matured into a multilayered practice of war encompassing settlement engineering, fortification programs, railway and supply-chain construction, administrative reorganization, and press-driven legitimacy campaigns. Within this configuration, Armenian communities occupied a central position in both empires’ strategic imaginaries—relevant to frontier security, provisioning, local governance, and intelligence—and, at times, asserted decisive roles on the ground through self-defense and volunteer formations. Post-war arrangements after 1828–1829 and 1877–1878 along the Kars–Ardahan–Erzurum corridor reordered authority, accelerated population movements, and reshaped property regimes, thereby disturbing regional equilibria. Disruptions to agriculture and trade, labor depletion, and forced migrations intensified socio-economic fractures. Early twentieth-century reform debates and international oversight initiatives further sharpened ethno-religious fault lines; propaganda campaigns translated wartime experience into a broader “society at war” dynamic. Drawing on primary archival materials, period journalism, and contemporary scholarship, the article systematically maps the mutually reinforcing components of these war dynamics. The analytical frame foregrounds three intersections: first, geopolitics with ethno-religious structure; second, logistical capacity with military decision-making; and third, international intervention discourses with local community behavior. Read together, these axes clarify the persistence of power projection across the Caucasus–Eastern Anatolia axis, the strategic positioning of Armenian communities, and the social imprints of inter-imperial rivalry. In doing so, the study advances a synthetic account that links frontier governance, demographic policy, and information operations to the evolving conduct of war, offering a coherent explanation of how regional conflicts became internationalized while simultaneously reconfiguring everyday life in borderland societies.

Keywords: Caucasus; Eastern Anatolia; war dynamics; Armenian communities; Ottoman-Russian rivalry

1.GİRİŞ

Kafkasya ile Doğu Anadolu hattı, Yakınçağ boyunca imparatorluklar arası rekabetin, sınır güvenliği arayışlarının ve çok-etnikli toplumsal yapının kesiştiği bir jeopolitik temas alanı olarak öne çıkmaktadır. Kara ve deniz geçitlerine hâkimiyet, enerji ve ticaret güzergâhlarının düğüm noktaları ile dağlık arazinin askerî harekât üzerindeki kısıtları, bölgeyi yalnızca cephe muharebelerinin değil; demografik ve idari dönüşümlerin de odağı hâline getirmiştir (Üçüncü, 2014; Levene, 1998). Bu bağlamda Osmanlı – Rus rekabeti, muharebe sahasının ötesine taşarak iskân ve nüfus politikaları, tahkimat-lojistik ağları ve basın yoluyla yürütülen meşruiyet arayışları üzerinden çok katmanlı bir harp pratiğine evrilmiştir (Jovic-Lazic, 2020; Bekiarova, 2019).

Bu çalışmanın temel problemi, söz konusu harp dinamiklerinin tek eksenli “cephe tarihleri” ile açıklanmasının yetersizliğidir. Bölgedeki dönüşümler; etno-dinî bileşenlerin siyasal stratejilere eklenmesi, nüfus hareketlerinin ekonomik kırılmaları tetiklemesi ve yerel aktörlerin -özellikle Ermeni topluluklarının-sınır güvenliği, iase – tedarik, yerel yönetim ve istihbarat işlevleri üzerinden rekabete dâhil oluşu ile anlaşılabilir (Park, 2015; Akçam, 2014; Akgün, 2008). Bu çok katmanlı çerçeve, 1828–1829 ve 1877–1878 savaşları sonrasında Kars–Ardahan–Erzurum hattında belirginleşen idari düzenlemeler ve mülkiyet hareketleriyle daha görünür hâle gelmiştir (Üçüncü, 2014).

Çalışmanın amacı, Kafkasya–Doğu Anadolu eksenindeki harp dinamiklerini bütüncül biçimde sentezlemek ve Ermeni topluluklarının stratejik konumlanışını bu dinamiklerle eklenmiş olarak açıklamaktır. Bu amaç doğrultusunda, (i) jeopolitik yapı ile etno-dinî faktörlerin kesişim mantığı, (ii) lojistik kapasite ve idari düzenlemelerin askerî karar alma üzerindeki etkisi ve (iii) uluslararası müdahale söylemleri ile basının çatışma algılarını nasıl dönüştürdüğü tartışılmaktadır (Davison, 1948; Reed, 1997; Issaev & Yuriev, 2017).

2. BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.Kafkasya ve Doğu Anadolu’nun Jeopolitik Konumu

Kafkasya ve Doğu Anadolu, yalnızca coğrafi değil aynı zamanda siyasi, askerî ve demografik açılardan da büyük güçlerin çıkarlarının kesiştiği stratejik bir bölge olarak şekillenmiştir. Kafkasya, Hazar ve Karadeniz arasında uzanan geçiş hattı niteliği taşımakta; Doğu Anadolu ise bu geçişin güney kapısı olarak tarih boyunca Avrasya ölçeğinde nüfuz mücadelesinin odak noktalarından biri hâline gelmiştir (Avetisyan, 2025). Bu doğrultuda; bölgenin jeopolitik değeri, hem kara bağlantıları hem enerji hatları hem de etnik ve dini grupların yerleşim coğrafyası üzerinden sürekli yeniden üretilmektedir.

Osmanlı-Rus rekabeti, bu stratejik zeminde kendisini en açık biçimde göstermiştir. 19. yüzyılda Rusya’nın Kafkasya’ya yönelik ilerlemesi yalnızca toprak kazanımı hedefi taşımamakta; aynı zamanda Osmanlı’yı güneydoğu sınırlarından kuşatma stratejisinin bir parçası olarak kurgulanmaktadır. Özellikle 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi, Kars, Ardahan ve Erzurum gibi şehirlerin bu jeopolitik denklemdeki önemini ortaya koymuştur (Üçüncü, 2014). Bu şehirler, hem askeri operasyonlar açısından birer ileri karakol hem de demografik mühendislik açısından nüfus hareketlerinin yöneldiği merkezler hâline gelmiştir.

Doğu Anadolu, sadece savaş cephelerinin geçtiği bir alan değil; aynı zamanda etnik ve mezhepsel gruplar üzerinden sürdürülen siyasal projeksiyonların uygulama sahasıdır. Ermeni nüfusun bu bölgedeki varlığı, hem Osmanlı hem Rus siyasi akılları tarafından bir koz olarak değerlendirilmiş; özellikle Rusya, Ermeni nüfusu(nu) Osmanlı içindeki etki kapasitesini artıracak bir kaldıraç olarak görmüştür (Levene, 1998). Bu nedenle, 19. yüzyıl sonlarından itibaren Ermeni meselesi, Kafkasya–Doğu Anadolu hattının jeopolitik tartışmalarında merkezî bir mesele hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti, bu nüfus boşluğunu doldurmak adına Çerkes ve Kürt aşiretleriyle iş birliği zemini oluşturma yoluna gitmiş; sınır boylarındaki göç hareketlerini ve iskân siyasetini bu strateji çerçevesinde yönlendirmiştir (Avetisyan, 2025).

Jeopolitik mücadelenin bir başka düzlemi, enerji ve ulaşım koridorları üzerinden şekillenmiştir. Özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru Kafkasya’nın demiryolu ve doğal kaynak taşımacılığı açısından kritik bir bölge olması, Avrupalı güçlerin de bölgeye ilgisini artırmıştır. Bu doğrultuda; Güney Kafkasya hattı, kuzey-güney ve doğu-batı yönlü enerji taşımacılığı projelerinde önemli bir geçiş güzergâhı hâline gelmiş; Transkafkasya demiryolu hattı ve sonrasında geliştirilen TANAP gibi projeler bu yapının tarihsel devamlılığına işaret etmektedir (Gojayeve, 2021).

Günümüzde de bu stratejik konum sabit bir unsur olarak kalmamakta; yeni güvenlik tehditleri, donmuş çatışmalar ve büyük güçler arası rekabet bağlamında dönüşmektedir. Özellikle 2020 Dağlık Karabağ Savaşı

sonrasında bölgedeki güç dengeleri yeniden şekillenmiş; Rusya, Türkiye, İran ve Avrupa Birliği'nin bölgedeki konumları yeniden tanımlanmıştır (Abbasova, 2021; Jovic-Lazic, 2020). Bu doğrultuda; Kafkasya ve Doğu Anadolu hattı, yalnızca askeri hareketlilik açısından değil; enerji güvenliği, siyasi istikrar ve kültürel etkileşim açısından da bölgesel ve küresel düzeyde kritik bir eşik olmaya devam etmektedir.

2.2.Bölgedeki Harp Dinamikleri: Askerî, Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Etkenler

Yakınçağ boyunca Kafkasya ve Doğu Anadolu, askerî çatışmaların yalnızca cephelerde değil; diplomatik, toplumsal ve ekonomik düzlemlerde de yürütüldüğü çok katmanlı bir harp sahası hâline gelmiştir. Bölgede gelişen harp dinamikleri, büyük imparatorlukların stratejik hedeflerine, yerel aktörlerin etnik ve mezhepsel konumlanışlarına ve kıtalararası güç mücadelelerine doğrudan bağlı olarak şekillenmiştir (Avetisyan, 2025). Bu doğrultuda; savaş olgusu, yalnızca silahlı çatışmayla sınırlı kalmayıp, nüfus politikaları, toprak düzenlemeleri, lojistik altyapılar ve propaganda mekanizmalarını da kapsayan bir sistemin parçası hâlini almıştır.

Bölgedeki askerî stratejilerde coğrafyanın belirleyici bir rol oynadığı açıktır. Kafkas dağları ile Doğu Anadolu yaylası arasındaki geçitler, orduların hareket kabiliyetini kısıtlamış; bu durum savaşların daha çok tahkimat ve kuşatma temelli yürütülmesine neden olmuştur. Özellikle 19. yüzyıl boyunca Rusya'nın Kafkasya üzerinden güneye ilerleyişi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Erzurum, Kars ve Ardahan gibi kentleri birer savunma merkezi olarak yeniden inşa etmesine yol açmıştır (Üçüncü, 2014). Bunun yanı sıra; Rus ordularının dağlık bölgelerde gerilla savaşına karşı deneyim kazanmış olması, Osmanlı'nın konvansiyonel ordularına karşı taktik üstünlük sağlamıştır (Plotnikov, 2021).

Askerî çatışmalar yalnızca cephe hattıyla sınırlı kalmamış; savaş öncesi ve sonrası süreçlerde uygulanan demografik müdahaleler, harp dinamiklerinin siyasi ayağını oluşturmuştur. Ermeni, Kürt, Çerkes ve diğer etnik unsurların sınır bölgelerine yerleştirilmesi veya sürülmesi, yalnızca iç güvenlik değil; aynı zamanda düşmanla iş birliği riski taşıdığı düşünülen grupların denetimi amacıyla yürütülmüştür (Levene, 1998). Örnek vermek gerekirse; 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Kars ve çevresindeki Ermeni nüfusun Rus idaresiyle yakın ilişkiler kurması, Osmanlı'yı bu bölgelerde yeni iskân politikaları geliştirmeye zorlamıştır. Aynı şekilde, bölgeden Anadolu içlerine zorunlu göç ettirilen topluluklar, hem ekonomik dengeleri hem sosyal dokuyu dönüştürmüştür (Avetisyan, 2025).

Savaşların sosyo-ekonomik yansımaları ise özellikle Doğu Anadolu özelinde ağır olmuştur. Tarımsal üretim büyük ölçüde sekteye uğramış; erkek nüfusun cepheye gitmesiyle iş gücü dengesizlikleri yaşanmıştır. Ticaret yollarının kesilmesi, hayvancılık ve kervan ekonomisine dayalı kırsal yapıyı derinden sarsmıştır. Bu durum, kıtlık, salgın ve güvenlik krizlerinin artmasına neden olmuş; bölge halkı arasında Osmanlı merkezine yönelik bağlılık duygusunu zayıflatmıştır (Bekiarova, 2019). Buna karşılık Rusya, özellikle Ermeni ve Gürcü topluluklarına ekonomik imtiyazlar tanıyarak kendi kontrolü altındaki bölgelerde daha sadık bir nüfus yaratmayı hedeflemiştir (Jovic-Lazic, 2020).

Modern harp anlayışının bir uzantısı olarak, bu bölgelerde yürütülen savaşlarda propaganda da bir silah hâline dönüşmüştür. Basın yoluyla yürütülen kamuoyu yönlendirmeleri, halkın mobilizasyonunu sağlamak ve muhalefeti bastırmak açısından kritik bir işlev üstlenmiştir. Trabzon'da yayın yapan İstikbâl gazetesi, 1920 yılında Ermenilere karşı kazanılan askerî başarıları öne çıkararak halkın morali ve savaşın meşruiyeti açısından önemli bir rol oynamıştır (Üçüncü, 2014). Bu tür yayınlar, sadece iç kamuoyunu değil, uluslararası gözlemcileri etkileme amacı da taşımıştır.

Bölgedeki harp dinamikleri, dar anlamda sadece askerî değil; çok boyutlu, sürekli yeniden şekillenen bir mücadele formudur. Savaş yalnızca cephede değil; nüfus mühendisliğinde, tahkimat projelerinde, demografik planlamada ve ekonomik yeniden yapılanmada sürdürülmektedir. Bu nedenle, Kafkasya ve Doğu Anadolu'da yürütülen harp süreçleri, klasik savaş paradigmasının ötesine geçerek bir "savaşan toplum" modelini ortaya koymaktadır.

2.3.Ermeni Topluluklarının Stratejik Konumu ve Rolü

Ermeni topluluklarının Kafkasya ile Doğu Anadolu'daki stratejik konumu, yalnızca demografik bir olgu değil; büyük güçler ile merkezi devlet politikaları arasında sıkışmış, kritik bir köprü-aktör rolü üstlenen bir arazi gerçekliğidir. Osmanlı yönetimi ile Rus İmparatorluğu arasında cereyan eden nüfuz mücadelelerinde Ermeni toplulukları hem imparatorlukların planlarında araçsallaştırılmış hem de kendine özgü politik öncelik geliştirmeye çalışmıştır. "Osmanlı-Armenian Intricate Relations" makalesinde belirtildiği gibi, Rus stratejisi zaman zaman Ermenileri Osmanlı yönetimine karşı bir iç istikrarsızlık unsuruna dönüştürme yönünde teşvikler geliştirmiştir; Rusya, Osmanlı Ermenilerini "özerklik" talepleriyle meşgul ederek Osmanlı idaresini Doğu

Anadolu hatlarında zayıflatmayı amaçlamıştır (Akgün, 2008). Bu tespit, Ermeni topluluklarının jeopolitik stratejiler içindeki oynadığı çift yönlü rolü açık biçimde vurgulamaktadır.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde, Osmanlı Devleti'nin Ermenilere yönelik politikaları, sadece iç güvenlik kaygılarına değil; dış cephe koordinasyonuna ve sınır bölgelerinin kontrolüne ilişkin stratejilere dayanmıştır. "The Ottoman Empire's Escalation from Reforms to the Armenian Genocide" başlıklı çalışma, 1908-1915 arasındaki süreçte Osmanlı iktidarının, Ermeni topluluklarına yaklaşımını dış tehdit algıları ve savaş koşulları temelinde yeniden biçimlendirdiğini ortaya koymaktadır (Akçam, 2014). Bu doğrultuda; Ermeniler, merkezi devlet açısından potansiyel bir isyan unsuru, dış müdahaleye yeni bir kanal ve sınır bölgelerinde nüfus dengesi unsuruna dönüşmüştür.

Rusya açısından da Ermeni toplulukları stratejik öneme sahiptir. Çarlık Rusyası ve Bolşevik politikalar üzerine yapılan çalışmalar, Osmanlı Ermenileriyle Rusya'daki Ermeni nüfusu arasındaki irtibatın, sınır bölgelerinde Rus nüfuzunun güçlendirilmesinde bir unsur olarak kullanıldığını göstermektedir (Somakian, 1993). Bu strateji yalnızca askeri destek ya da silah sağlama düzeyinde kalmamış; Rusya, Ermeni nüfusun eğitim kurumları, kilise örgütleri ve diasporik bağları üzerinden kültürel nüfuz tesis etmeyi hedeflemiştir. Bu durum, Ermeni topluluklarının hem "yerel aktör" hem "uluslararası köprü" işlevi gördüğü bir yapıyı ortaya çıkarmıştır.

Bölgesel çatışma süreçlerinde Ermeni topluluklarının pratik rollerinden biri de savunma hareketleri ve gönüllü birlikler oluşturmaktır. Van savunması 1915'te Ermeni yerel savunma güçlerinin Osmanlı saldırılarına karşı direnmesi biçiminde tezahür etmiştir; bu savunma eylemi hem sembolik hem stratejik bir pozisyon almıştır (Erickson, 2001). Bu tür direniş hareketleri, merkezi otoriteler tarafından genellikle güvenlik argümanlarıyla bastırma stratejisine gerekçe kılınmıştır. Bunun yanı sıra, Ermeni topluluklarının stratejik rolü yalnızca savaş dönemleriyle sınırlı kalmamıştır; barış ve yeni sınır düzenlemeleri süreçlerinde de öne çıkmıştır. 1914'te önerilen Ermeni reformları, Osmanlı Doğu vilayetlerinde iki yeni idari bölge kurulmasını, bu bölgelerde Avrupa denetimli müfettişlerin atanmasını öngörmüştür ki bu düzenleme Ermenilerin yerel yönetimlerde söz sahibi olma taleplerinin diplomatik zemin üzerinden ele alınması anlamı taşımıştır (Davison, 1948). Ne var ki savaşların başlamasıyla bu reform girişimleri geçici olarak rafa kaldırılmıştır.

Ermeni toplulukları hem Osmanlı hem Rus stratejilerinde bir koz, hem yerel toplumsal aktör, hem de sınır bölgelerindeki nüfus dengelerini etkileyen kritik unsurlar olarak varlık göstermiştir. Onların stratejik konumu, güç dengeleri, güvenlik politikaları ve etnik kimlik mücadelelerinin kesişim noktasında yer almıştır.

2.4.Osmanlı-Rus Rekabeti Bağlamında Etnik ve Dini Faktörler

Osmanlı-Rus rekabeti, yalnızca askerî ve diplomatik düzeyde değil; etnik ve dini farklılıklar üzerinden yürütülen çok katmanlı bir güç mücadelesi şeklinde gelişmiştir. Kafkasya ve Doğu Anadolu sahasında bu rekabet, bölgenin çok dinli ve çok etnisiteli yapısını doğrudan etkileyen politikalarla derinleşmiştir. Bu doğrultuda; Rus İmparatorluğu Ortodoks Hristiyanların koruyucusu rolünü üstlenirken, Osmanlı Devleti İslam merkezli meşruiyetini güçlendirmeye çalışmıştır. Özellikle 19. yüzyılda artan milliyetçilik akımları, imparatorluk sınırlarında yaşayan toplulukları birer dış politika aracına dönüştürmüş; bu da bölgedeki çatışma dinamiklerini etnik ve dini düzlemde keskinleştirmiştir (Reed, 1997).

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında ortaya çıkan tablo, bu rekabetin etno-dini boyutlarını daha da belirginleştirmiştir. Berlin Antlaşması'yla Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanların haklarının uluslararası güvencelere bağlanması, Rusya'nın bölgedeki etkisini artırmış; bu da Osmanlı yönetiminde, özellikle Doğu vilayetlerinde yaşayan Ermenilere karşı güvensizlik ortamı yaratmıştır (Bishku, 2013). Bu süreçte II. Abdülhamid'in Pan-İslamcı politikalarıyla Kürt aşiretlerinin Hamidiye Alayları biçiminde organize edilmesi, yalnızca Rusya'ya karşı değil, aynı zamanda potansiyel "iç tehdit" olarak görülen Ermenilere karşı bir dengeleme stratejisi olarak uygulanmıştır (Sluglett & Yavuz, 2011).

Rusya'nın ise bölgede yürüttüğü politikalar, özellikle Ermeni ve Gürcü Ortodoks Hristiyan topluluklar üzerinden nüfuz alanı oluşturma çabası şeklinde gelişmiştir. Rus İmparatorluğu, Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'daki Ortodoks toplulukları Osmanlı otoritesine karşı potansiyel müttefik olarak konumlandırmış; bu etnik gruplara eğitim, kilise ve askeri teşvikler sunarak bağlılık tesis etmeye çalışmıştır (Issaev & Yuriev, 2017). Bu politika, yalnızca Ortodoks kilisesinin güçlendirilmesini değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti içinde yaşayan Ermenilerin siyasi taleplerine de uluslararası meşruiyet sağlama çabasını içermiştir.

Bu dönemde yaşanan büyük göç dalgaları da etnik ve dini gerilimleri daha karmaşık hâle getirmiştir. Özellikle Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan Anadolu'ya göç eden Müslüman topluluklar, Osmanlı Devleti'nin demografik yapısını değiştirmiş; bu da yerli Hristiyan unsurlar üzerinde baskı unsuru oluşturmuştur (Karpat,

1985). Göç eden Müslümanların çoğu yerleşim yerlerine, başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslim halkla birlikte yaşamaya zorlanmış; bu durum hem toplumsal çatışma hem de siyasi manipülasyon alanı yaratmıştır.

Dini koruyuculuk iddiası Rusya açısından sadece söylemde kalmamış; askeri müdahalelere gerekçe olarak da kullanılmıştır. Ortodoks kilisesinin kutsal yerlerine yönelik Osmanlı düzenlemeleri, özellikle Kudüs ve Bethlehem'deki kiliselerde yaşanan krizler, Rusya'nın savaş ilanına zemin oluşturan etkenler arasında yer almıştır (Issaev & Yuriev, 2017). Bu örnek, etnik ve dini faktörlerin yalnızca bölgesel siyasetle sınırlı kalmayıp imparatorluklar arası savaşa dönüşebilecek düzeyde belirleyici olduğunu göstermektedir.

Ermeni meselesi özelinde ise, bu iki imparatorluk arasındaki rekabet adeta bir vekâlet çatışması boyutuna ulaşmıştır. Osmanlı Ermenilerinin bir kısmı Rus ordularıyla iş birliğine gitmiş; bu da Osmanlı Devleti tarafından "hain unsurlar" şeklinde etiketlenmelerine ve kitlesel tehciirlere zemin hazırlamıştır (Park, 2015). Buna karşılık, Rusya Ermeni halkını tam anlamıyla koruyamamış; savaş sonrasında birçok Ermeni topluluğu da Sovyet rejimi altında kimlik baskılarına maruz kalmıştır (Bishku, 2023). Dolayısıyla etnik ve dini faktörler, Osmanlı-Rus rekabetinin hem aracı hem hedefi olmuş; bu unsurlar üzerinden yürütülen politikalar sadece diplomatik strateji değil, aynı zamanda bir tür nüfuz savaşının toplumsal uzantısı olarak şekillenmiştir. Kafkasya ve Doğu Anadolu, bu çok katmanlı mücadelenin hem haritası hem laboratuvarı hâline gelmiştir.

2.5. Topluluklar Arası İlişkiler, Çatışma Dinamikleri ile Bölgesel Dengeler ve Uluslararası Etkiler

19. yüzyılın sonlarından itibaren Kafkasya ve Doğu Anadolu, yalnızca imparatorluklar arası bir mücadele sahası değil; aynı zamanda topluluklar arası ilişkilerin giderek daha kırılgan hâle geldiği, çatışmaların etnik ve dini temelde yoğunlaştığı bir jeopolitik gerilim alanı olmuştur. Ermeni, Kürt, Türk, Gürcü, Azeri ve Rus topluluklarının bir arada yaşadığı bu çok katmanlı yapıda, Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının merkezî politikaları ile uluslararası müdahaleler doğrudan etkili olmuştur (Bishku, 2023). Topluluklar arası ilişkiler çoğu zaman yerel düzeyde barışçıl etkileşimlere dayansa da, imparatorlukların askeri stratejileri, göç mühendisliği ve nüfus politikaları bu dengeyi sıklıkla bozmuştur. Bu doğrultuda, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Kafkasya'daki Ermeni-Rus iş birliği, Doğu Anadolu'da Ermenilere yönelik Osmanlı güvensizliğini derinleştirmiştir. Karşılıklı olarak "ajanlaştırılan" etnik gruplar, sadece savaşın değil, savaş dışı dönemde de birbirlerine karşı tehdit algısının taşıyıcısı hâline gelmiştir. Bu durum, topluluklar arası ilişkileri düşmanlık zeminine kaydırmış; özellikle 1890'lar ve sonrasında yerel düzeydeki çatışmalar sistematik şiddet dalgalarına dönüşmüştür (Park, 2015).

Çatışma dinamikleri, devlet dışı aktörlerin ve silahlı yapıların sahaya inmesiyle daha da karmaşık hâle gelmiştir. Dashnaksutyun ve Hınçak komiteleri ile Hamidiye Alayları gibi yapılanmalar, etnik ve mezhepsel gerilimleri silahlı çatışmalara dönüştürmüştü; bu durum halklar arasında geçmişte var olan ortak yaşam kültürünün parçalanmasına neden olmuştur (Sarinay, 2011). Örnek vermek gerekirse; 1905-1906 Azerbaycan-Ermeni çatışmaları, Tiflis, Gence ve Nahçıvan hattında binlerce sivilin ölümüne neden olmuş; Rus İmparatorluğu bu süreçte tarafsız kalmak yerine denge siyasetiyle farklı etnik grupları birbirine karşı kullanmıştır (Mustafayev, 2013).

Uluslararası etkiler ise yalnızca bölgeye doğrudan müdahale eden güçlerle sınırlı kalmamış; aynı zamanda büyük devletlerin ideolojik ve insani müdahale söylemleri üzerinden şekillenmiştir. İngiltere ve Fransa, 1878 Berlin Antlaşması sonrası Ermeni reformlarını izleme bahanesiyle Osmanlı'nın iç işlerine karışmaya başlamış; bu durum yerel topluluklar arasında "dış destekli kimlik" algısını güçlendirmiştir (Ekici, 2022). Ermeni topluluklarının Batılı güçlerle ilişkilendirilmesi, onları yalnızlaştırmakla kalmamış; Müslüman nüfusla aralarındaki mesafeyi de artırmıştır.

Bölgesel dengeler açısından, Rusya'nın Kafkasya'da uyguladığı Ortodoks merkezli politikalar, bölgedeki Müslüman unsurları Osmanlı'ya daha fazla yaklaştırmıştır. Buna karşılık, Osmanlı'nın Pan-İslamcı politikaları da Kürt aşiretlerini Ermenilere karşı bir denge unsuru olarak örgütlemiştir. Bu çift taraflı ideolojik gerilim, yerel ilişkilerde güven zeminini aşındırmış; çatışma dinamikleri süreklilik kazanmıştır (Sluglett & Yavuz, 2011).

Bugün hâlâ etkileri görülen bu tarihsel süreçler, topluluklar arası ilişkilerin yalnızca etnik kimlik temelli olmadığını; dış müdahale, ekonomik kaynak rekabeti ve devlet politikalarının yönlendirici etkisiyle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Kafkasya ve Doğu Anadolu, bu çok aktörlü, çok nedenli gerilim ağlarının kesiştiği ve uzun süreli çatışma mirasının taşındığı bir coğrafya olarak değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Kafkasya–Doğu Anadolu eksenini, Yakınçağ boyunca yalnızca cephe muharebelerinin yaşandığı bir coğrafya değil; jeopolitik konum, demografik mühendislik, lojistik kapasite, idari tertipler ve meşruiyet söylemleri tarafından birlikte şekillendirilen çok katmanlı bir harp sahası olarak belirginleşmiştir. Osmanlı–Rus rekabeti, bu çoklu bileşenleri eşzamanlı devreye sokan bir güç projeksiyonu üretmiş; bölgesel güvenlik denklemlerini, yerel topluluk davranışlarını ve uluslararası müdahale pratiklerini kalıcı biçimde dönüştürmüştür. İnceleme, söz konusu dinamiklerin tek eksenli “cephe tarihi” anlatıları ile açıklanamayacağını; aksine siyasal, sosyo-ekonomik ve kültürel düzlemlerin birbirini beslediği bir yapı üzerinden okunması gerektiğini ortaya koymuştur.

Ermeni topluluklarının konumu bu bağlamda araçsallaştırılan bir unsur olmanın ötesinde, sınır güvenliği, iaşe-tedarik, yerel yönetim ve bilgi/istihbarat akışları bakımından stratejik bir aktörlük barındırmıştır. İki imparatorluğun politikaları, yerel öz-savunma pratikleri ve uluslararası gözetim tartışmaları ile eklemlendiğinde, bu aktörlüğün bölgesel dengeleri etkileyen, kimi momentlerde belirleyici sonuçlar üreten bir niteliğe büründüğü görülmüştür. 1828 – 1829 ve 1877 – 1878 savaşları sonrasındaki idari yeniden yapılanmalar, mülkiyet rejimlerindeki hareketler ve zorunlu göç sarmalları, söz konusu stratejik konumlanışın toplumsal ve ekonomik izdüşümlerini hızlandırmıştır. Basın ve propaganda mekanizmaları, bu süreçleri meşruiyet rekabeti zemininde çerçeveyeyleyerek çatışma algılarının süreklileşmesine katkı sağlamıştır.

Bölgenin harp dinamiklerinin üç kritik kesişim hattı belirginleşmiştir: Birincisi, jeopolitik yapı ile etno-dini kompozisyon arasındaki karşılıklı belirlenim ilişkisi derin ve süreğen bir karakter arz etmektedir. İkincisi, lojistik kapasite, ulaştırma hatları ve tahkimat projeleri, askerî karar alma süreçlerinin seyrini doğrudan tayin eden stratejik bir altyapı üretmiştir. Üçüncüsü, uluslararası müdahale söylemleri ve reform gündemleri, yerel düzeyde güven ve meşruiyet ekonomilerini yeniden dağıtarak topluluklar arası ilişkilerin kırılma noktasını artırmıştır. Bu üç eksenin birlikte okunması, Kafkasya – Doğu Anadolu hattında “savaşan toplum” dinamiğinin nasıl kurumsallaştığını açıklığa kavuşturmuştur.

Çalışmanın derleme niteliği, literatürde dağınık duran askerî-siyasal ve sosyo-ekonomik bulguları ortak bir analitik matriste toplama imkânı sunmuştur. Bununla birlikte, ikincil kaynaklara dayalı sentez yaklaşımı, mikro düzey nedensel yolların ayrıştırılmasında sınırlılık barındırmaktadır. Gelecek çalışmaların, yerel idare kayıtları, mülkiyet ve iskân defterleri ile dönemsel basın arşivlerini karşılaştırmalı süreç izleme yaklaşımlarıyla birleştirilerek spesifik olay dizilerine odaklanması yararlı olacaktır. Ayrıca, lojistik ağların mekânsal modeller ile yeniden inşası ve propaganda metinlerinin söylem analizi, hem karar alma mantıklarını hem de toplumsal mobilizasyonun mekanizmalarını daha görünür kılacaktır.

Elde edilen sentez, güncel bölgesel güvenlik tartışmaları için de aktarılabilir bir çerçeve sunmaktadır. Donmuş çatışmalar, enerji-ulaştırma koridorları ve dış müdahale söylemleri bugün de bölge siyasetini yapılandırmaya devam etmektedir. Bu nedenle, tarihsel süreklilik ile dönemsel kırılmaların birlikte okunması, politika yapıcılar ve araştırmacılar açısından stratejik öngörü kapasitesini artırıcı bir işlev görmektedir. Son kertede çalışma, Ermeni topluluklarının stratejik konumunu imparatorluk rekabetinin pasif bir çıktısı olarak değil, çok ölçekli harp dinamiklerinin aktif ve dönüştürücü bir bileşeni olarak konumlandırmakta; Kafkasya – Doğu Anadolu ekseninde güç projeksiyonlarının toplumsal izdüşümlerini bütüncül bir yaklaşımla açıklığa kavuşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abbasova, R., & Universiteti, B. (2021). Geopolitical situation in the South Caucasus. *Sprachwissenschaft*, 15, 72–75.
- Akgün, S. K. (2008). Ottoman Armenian intricate relations with Western powers before and during the peace settlements of the First World War. *Review of Armenian Studies*, 18, 8–39.
- Avetisyan, R. (2024). The effect of global geopolitical competition on the formation of the South Caucasus security complex: The strategic modeling of Armenia's security policy. *Armenological Issues*, 2(28), 100–108.
- Bekiarova, N. (2019). South Caucasus as a region of strategic importance. *IJASOS – International E-Journal of Advances in Social Sciences*, 5(14), 1016–1025.
- Bishku, M. (2013). War and diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877–1878 and the Treaty of Berlin (Book review). *The Middle East Journal*, 67, 152–153.

- Bishku, M. (2023). The transformation of the South Caucasus region: From Soviet republics to independent states. *The Maghreb Review*, 39, 374–388.
- Butt, A. I. (2017). The Ottoman Empire's escalation from reforms to the Armenian genocide, 1908–1915. In *Secession and security: Explaining state strategy against separatists*, 125–129.
- Davison, R. H. (1948). The Armenian crisis, 1912–1914. *The American Historical Review*, 53(3), 481–505.
- Ekici, Y. (2022). Armenia as a geopolitical factor in British interests in Azerbaijan (1917–1919). *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, 12(2), 1277–1294.
- Issaev, L., & Yuriev, S. (2017). The Christian dimension of Russia's Middle East policy. *Asia and Africa Today*, 12, 1–11.
- Jović-Lazić, A. (2020). The European Union initiative for cooperation with neighbours in Eastern Europe and the South Caucasus: Objectives, limitations and challenges of integration without membership. *Međunarodni Problemi*, 72(2), 404–426.
- Karpat, K. (1985). The Ottoman emigration to America, 1860–1914. *International Journal of Middle East Studies*, 17, 175–209.
- Levene, M. (1998). Creating a modern “zone of genocide”: The impact of nation- and state-formation on Eastern Anatolia, 1878–1923. *Holocaust and Genocide Studies*, 12, 393–433.
- Mustafayev, B. (2013). XX. yüzyılın başlarında Güney Kafkasya'da Ermeni isyan ve tedhiş hareketleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19(19), 187–206.
- Park, B. (2015). ‘They can live in the desert but nowhere else’: A history of the Armenian genocide. By Ronald Grigor Suny (Book review). *International Affairs*, 91, 895–896.
- Plotnikov, D. (2021). Battles and military art in the Caucasian theatre of operations. In *The Routledge handbook of the Crimean War*.
- Reed, H. (1997). Death and exile: The ethnic cleansing of Ottoman Muslims, 1821–1922. *Middle East Journal*, 51, 141.
- Sarınay, Y. (2011). The relocations (tehcir) of Armenians and the trials of 1915–16. *Middle East Critique*, 20(3), 299–315.
- Sluglett, P., & Yavuz, M. H. (2011). *War and diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877–1878 and the Treaty of Berlin*. University of Utah Press.
- Somakian, M. J. (1993). *Tsarist and Bolshevik policy towards the Armenian question, 1912–1920* (Doctoral dissertation, University College London).
- Üçüncü, D. (2014). İstikbal Gazetesi'ne göre Doğu Cephesi'nde Türk-Ermeni Savaşı (1920). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 16(16), 87–114.

EXTENDED ABSTRACT

This study examines war dynamics in the Caucasus–Eastern Anatolia axis during the late nineteenth and early twentieth centuries, arguing that warfare in this frontier zone cannot be understood solely through military engagements. Instead, war functioned as an integrated governance regime in which geopolitical constraints, logistical infrastructures, administrative practices, demographic policies, and legitimacy-building strategies were mutually constitutive. Within this complex environment, Armenian communities occupied a strategic position, not merely as passive subjects of imperial rule or as fixed “minority” categories, but as adaptive actors whose roles shifted across different conjunctures. Depending on context, they were instrumentalized by imperial authorities, engaged in local governance and provisioning networks, or mobilized forms of civic organization and self-defense in response to changing pressures.

The primary aim of the study is to develop a systems-oriented interpretation of the Caucasus–Eastern Anatolia frontier by situating Armenian communities at the intersection of three analytical axes: geopolitics, logistics, and legitimacy. Geopolitically, the region's mountainous terrain, steppe corridors, and maritime connections imposed enduring constraints on imperial strategies while simultaneously creating opportunities for control and contestation. Logistically, roads, railways, depots, and fortified nodes—particularly along the Kars–Ardahan–Erzurum corridor—shaped the operational reach of imperial forces, regulated seasonal mobilization,

and influenced the balance between conventional and irregular forms of warfare. In terms of legitimacy, newspapers, reform programs, petitions, and international oversight discourses reframed violence and governance, transforming local conflicts into claims articulated at imperial and transimperial levels.

The scope of the study encompasses the long nineteenth century and the early twentieth century, with particular attention to periods of intensified Ottoman–Russian rivalry. While the focus remains on Eastern Anatolia and the Caucasus frontier, the analysis allows for comparative temporal extensions to highlight continuities and structural recurrences. Rather than reconstructing individual battles or isolated incidents, the study concentrates on patterned interactions among administrative reforms, demographic engineering, logistical investments, and community strategies, thereby illuminating how frontier conditions fed back into imperial policymaking.

Methodologically, the article is based on a narrative and synthesis-oriented review of secondary literature drawn from military history, historical sociology, and regional studies. The corpus consists of monographs, peer-reviewed articles, and edited volumes in both Turkish and English, selected to ensure thematic relevance, temporal focus, and historiographical diversity. The analytical procedure unfolded in three stages. First, the literature was systematically mapped according to its primary and secondary contributions and its geographical anchors. Second, macro-level process tracing was employed to identify causal mechanisms linking administrative reorganization, logistical capacity, operational options, and cycles of reform and repression. Third, these insights were integrated into a synthetic three-axis model—geopolitics, logistics, and legitimacy—within which Armenian communities were analyzed as dynamic actors responding to shifting incentive structures rather than as static social categories.

The findings of the study yield several interrelated conclusions. First, war in the Caucasus–Eastern Anatolia axis functioned as an integrated governance regime. Administrative decrees, security measures, settlement policies, and infrastructural investments were not auxiliary to military campaigns but constitutive elements of a durable system of frontier rule. By binding population management to movement control through roads, railways, and fortified towns, imperial centers sought to stabilize supply flows, taxation, and security. These interventions generated significant second-order effects, including agrarian disruption, labor displacement, price volatility, and declining intercommunal trust.

Second, logistics emerged as a decisive strategic arbiter. The density, redundancy, and seasonal reliability of transport and storage infrastructures conditioned imperial projection and constrained strategic choice. Where logistics were robust, centralized control and predictable operations became possible; where they were fragile, authorities and local actors resorted to compensatory practices such as punitive expeditions or irregular warfare, leaving distinct social and economic footprints.

Third, legitimacy practices operated as force multipliers. Competing narratives articulated through the press, reform rhetoric, and international diplomacy shaped both external intervention and internal compliance. By recoding violence as defense, reform, or civilization, imperial and local actors normalized extraordinary measures and embedded a “society at war” dynamic that persisted beyond periods of open hostilities.

Finally, Armenian communities functioned as strategic brokers within this system. Their proximity to supply routes, depots, and market towns, combined with their institutional networks—communal councils, charitable organizations, educational and religious structures—conferred both vulnerability and agency. Community positioning both reflected and reshaped regional equilibria, producing feedback effects that imperial authorities could not fully control.

In conclusion, the study demonstrates that borderland conflict in the modern era is best understood as a systems phenomenon in which governance, logistics, legitimacy, and community agency co-evolve. By synthesizing dispersed literatures into an integrated analytical framework, the article clarifies why oscillations between reform and repression recurred and why frontier practices outlived particular wars. The proposed model offers a transferable framework for analyzing other contested borderlands and highlights the nonlinear social consequences of infrastructural and administrative interventions.